

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛОГІЇ

УДК: 316.728

ГЛОБАЛЬНА КРИЗА СУЧАСНИХ ТРУДОВИХ ПРАКТИК ЯК ДЖЕРЕЛО ВІДТВОРЕННЯ МІЖКУЛЬТУРНИХ КОНФЛІКТІВ, СОЦІАЛЬНОГО РИЗИКУ ТА СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

Судаков Володимир Іванович – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії соціології факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 64/1, Київ, 01601, Україна, e-mail: vl_sudakov@ukr.net, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-2032-1093>

Sudakov Volodymyr – Doctor of Sociological Science, Professor, Head of the Theory and History of Sociology dept., Faculty of Sociology Taras Shevchenko National University of Kyiv, 64/13, Volodymyrska Str., Kyiv, 01601, Ukraine, e-mail: vl_sudakov@ukr.net, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-2032-1093>

У статті представлена розробка аналітичного соціологічного підходу, який спрямований на наукове дослідження соціальних детермінант глобальної кризи сучасних трудових практик, що стала джерелом нових соціальних конфліктів, соціального ризику та соціальної напруженості. Аргументована значущість розвитку соціологічних досліджень, які спрямовані на створення нової концептуальної бази розуміння праці як фундаментального транскультурного стимулу ресурсного розвитку сучасних суспільств та важливого чинника підтримки та посилення інтегративних засад їх соціального та публічного простору. Констатовано, що процес створення такої концептуальної бази передбачає активне введення у науковий обіг таких понять як «соціальний простір», «публічний простір», «міжкультурний конфлікт», «соціальна напруженість». Здійснено аналіз спеціалізованих концепцій соціального та публічного простору, які були розроблені у західній соціології для пояснення специфіки конфліктних проявів в індивідуальних та колективних трудових практиках. Доведена необхідність подальшого розвитку наукових досліджень нових міжкультурних конфліктів, проявів соціального ризику та форм соціальної напруженості в індивідуальних та колективних трудових практиках, які відтворюються у полікультурному публічному просторі сучасних суспільств. Надані докази, що формування та відтворення міжкультурних конфліктів в системі трудових практик обумовлюється впливом фонові та протестної форм соціальної напруженості, які реально є суперечливими проявами посилення як процесів соціального відторгнення, так і неефективного соціального включення працездатного населення в існуючі інституціональні системи трудової діяльності.

Ключові слова: глобалізація, праця, розподіл праці, соціальна інтеграція, соціальний конфлікт, міжкультурний конфлікт, соціальна напруженість, соціальний простір, публічний простір.

The article presents the elaborated analytical sociological approach that is aimed at the scientific study of the social determinants of the global crisis of the contemporary labor practices as sources of the new social conflicts, social risk and social tension. The importance of the further development of sociological researches which are aimed at creating a new conceptual base for understanding labor as the fundamental transcultural stimulus for the resource of development of the contemporary societies and as an important factor for supporting and strengthening of the integrative foundations of the social and public space is argued. It was stated that the process of creating of such conceptual base presupposes the more active introduction into scientific discourse of such concepts as «social space», «public space», «intercultural conflict», «social tension». The analysis of specialized concepts of social and public space that were developed in Western sociology in order to explain the specifics of conflict manifestations in individual and collective labor practices was carried out. The necessity of further development of scientific researchers of the new intercultural conflicts, manifestations of social risk and forms of social tension in individual and collective labor practices, which are reproduced in the multicultural public space of the contemporary societies, is proved. Underlined that the formation of intercultural conflicts in the system of labor practices is determined by the influence of constantly latent and protest forms of social tension, which are really the contradictory manifestations of strengthening both the processes of social exclusion and also the ineffective social inclusion of the working and unemployed population in the existing institutional systems of labor activity.

Keywords: labor, globalization, division of labor, social integration, social conflict, intercultural conflict, social tension, social space, public space.

Результати новітніх наукових досліджень процесів змін та розвитку сучасних трудових практик засвідчують їхній безпосередній зв'язок з тенденцією поглиблення глобальної соціальної драми, яка відображує нові суперечливі реалії диференціації людської цивілізації на постіндустріальний центр, індустріальну напівпериферію та аграрну периферію. Саме ця диференціація має специфічні наслідки, що фактично призводять до зниження якості життя працездатного населення, зростання безробіття та масової міжнародної міграції.

Теперішня криза глобального та регіонального ринків праці відображає ситуацію радикальних змін самого процесу глобального розподілу праці. Вочевидь, що ці зміни мають певні негативні соціальні прояви, які у другій половині ХХ століття досліджувались в концептуальних координатах соціології конфлікту. У даному зв'язку важливо враховувати, що переважна більшість соціологів-конфліктологів, спираючись на емпіричні дані репрезентативних досліджень, схилились до аргументації, що сучасні трудові практики і сама праця, у її різних диференціальних колективних формах, є основним джерелом соціальної нерівності, соціального відторгнення, насильства, соціальної напруженості, експлуатації та соціальних конфліктів. Важливо підкреслити, що нові хвилі глобальної технологічної модернізації є також специфічними чинниками дегуманізації суспільного життя. І ця обставина цілком справедливо сприймається і визначається як важлива наукова та практична проблема вченими, які вивчають сучасну інституціональну кризу ринків праці та зайнятості на основі врахування певного кола суперечностей організації трудових практик у публічному просторі сучасних суспільств.

Протягом останнього часу вчені приділяють значну увагу вивченню проблем праці та трудових відносин. Ситуації «кризи і руйнації трудового суспільства», «кінця праці», «дестандартизації зайнятості» стали важливим об'єктом наукового аналізу у працях З Баумана, У. Бека, Ж. Бодрійяра, Р. Дарендорфа, Е Гіденса, Б. Латура, Д. Норта, Дж. Рітцера, Л. Склеїра, Дж. Стігліца, Ч. Тіллі, О. Тофлера. Загалом основні наукові результати проведених аналітичних розвідок зараз доцільно розглядати як позитивні когнітивні стимули розвитку подальших інноваційних досліджень сучасних трудових відносин. Водночас, важливо підкреслити, що процеси організації праці та зайнятості населення в сучасних європейських суспільствах зараз доцільно розглядати як складні ризикогенні полікультурні комунікативні процеси, які відтворюються в полікультурному публічному просторі Європи зі своїми специфічними формами соціальних конфліктів та соціальної напруженості. У даному зв'язку важливо вказати, що в наукових публікаціях М. Арчер, Е. Аткінсона, П. Бурдьо, Д. Буже, Ю. Габермаса, Д. Норта, К. Сорелз, Дж. Уррі, були запропоновані перспективні ідеї, які, на наш погляд [див.: 1, р. 337-339], можна розглядати як стимули розвитку інноваційних досліджень детермінант соціальної кризи трудових практик в контексті сучасних міжкультурних комунікацій.

Приймаючи до уваги зазначені обставини, *мета* даної статті полягає у формуванні концептуальних засад аналітичного соціологічного підходу, який спрямований на наукове дослідження соціальних детермінант глобальної кризи сучасних трудових практик як джерел нових соціальних конфліктів, соціального ризику та соціальної напруженості в публічному просторі сучасних суспільств.

Відомо, що практично в усіх галузях сучасного суспільствознавства науковцями визнається значущість теоретичних і прикладних наукових досліджень праці і, водночас, вченими підкреслюється та обставина, що сама праця є досить складним об'єктом наукового пізнання. Однак варто звернути увагу, що навіть в енциклопедичних виданнях, ця реальна складність, далеко не завжди отримує адекватне відображення в пропонованих визначеннях праці як соціального явища та специфічного діяльнісного процесу, завдяки якому люди, шляхом своїх індивідуальних та колективних зусиль, створюють необхідну ресурсну основу свого існування.

Саме тому новітні стратегії дослідження праці в новітній теоретичній соціології в цілому пов'язані з науковими пошуками у напрямках концептуального переосмислення соціально-інтегративних засад праці, оскільки в умовах економічної, політичної та культурної глобалізації посилюється вплив нових ризикогенних ресурсних детермінант процесу трансформації праці та зайнятості. Необхідно звернути увагу на ту важливу обставину, що сучасні трудові практики усе більшою мірою набувають ознак різноманітних комплексних комунікативних процесів, які формуються в публічному просторі сучасних суспільств.

Поняття публічного простору набуло поширеного вжитку в сучасних соціальних науках. Загалом вченими прийнято вважати, що в умовах інтенсифікації процесів глобалізації сучасні європейські суспільства, незважаючи на різні рівні їх соціально-економічного розвитку, у своїй сукупності формують цілісний публічний простір, який функціонально відтворюється специфічними детермінантами економічних, політичних та соціокультурних взаємодій і комунікацій між індивідами, соціальними спільнотами та соціальними інститутами.

Слід зазначити, що основні суперечності публічного простору соціологи довгий час пояснювали існуючими соціальними нерівностями, які інтерпретувались як наслідки прямого впливу процесу розподілу праці та нерівного розподілу дефіцитних матеріальних благ в окремих суспільствах. Варто

нагадати, що ще на початку ХХ століття у своїй концепції соціального простору П. Сорокін визначав феномени багатства, влади та професії як базисні чинники організації та відтворення соціального порядку та культури будь-якого суспільства. Сам системний зв'язок між цими феноменами обумовлюється суперечливим характером процесу організації суспільної праці, яким і визначаються статусні позиції певних індивідуальних та колективних суб'єктів в системі соціальних взаємодій двох великих «кумулятивних» груп – привілейованої групи людей розумової праці та групи людей фізичної праці [2, р. 39-40].

На початку ХХІ століття П. Бурдьо намагався розробити власну теорію соціального простору, роблячи акцент на важливості визначення статусних диспозицій соціальних суб'єктів з позицій аналізу способів використання ними різних видів капіталів – економічного, політичного, соціального, культурного, символічного. Процеси вільного використання та взаємної конвертації капіталів у публічному просторі розвинутих європейських суспільств, як доводив П. Бурдьо, набувають автономного характеру і вже не мають прямої залежності від існуючого національного розподілу праці. Така ситуація, на думку вченого, потребує нового теоретичного осмислення базових ресурсних детермінант соціальної інтеграції в сучасних суспільствах, у яких на організацію соціальних відносин між людьми все більшою мірою впливає глобалізована сфера споживання. У праці «Соціальні структури економіки» [3] вчений вказує, що процес економічної глобалізації радикально політизує процеси організації трудових практик в сучасних державах-націях через специфічні вимоги транснаціональних інститутів забезпечення людей необхідними благами споживання на основі вільного руху людей, товарів та капіталів. Він стверджує, що «так званий «глобальний ринок» є суто *політичним* утворенням та цілком певними результативним наслідком більш чи менш свідомо організованої політики» [3, р. 225].

Зазначимо також, що відомі теоретики неомарксизму (Т. Адорно, Е. Фром, Г. Маркузее, Ю. Габермас) доводили, що у розвинутих західних «суспільствах споживання» соціальні процеси, які формуються як наслідки розподілу праці, вже не визначають їх класову структуру та соціальну поведінку людей. Так Ю. Габермас у фундаментальній праці «Теорія комунікативної дії» вказує на важливість подолання спрощених уявлень на працю як інституціональну основу виробничої кооперації та стимул соціальної інтеграції. Він підкреслює, що в класових капіталістичних суспільствах сам розподіл праці є джерелом виникнення та розвитку різних форм соціальних конфліктів, які певним чином повинні вирішуватись у публічній сфері суспільного життя, у якій кожний індивід в змозі реалізувати потенціал свого «життєвого світу». У монографіях «Структурні трансформації публічної сфери» [4, р. 124-129] та «Розділений Захід» [5, р. 179-185] Ю. Габермас підкреслює, що саме в публічній сфері люди як активно діючі суб'єкти соціальних дій в сучасних полікультурних суспільствах через соціальні механізми своєї самоорганізації мають реальні шанси встановити певну систему колективних прав як базових нормативно-правових норм міжкультурної комунікації і організації ненасильницького соціального порядку. Він вважає, що публічна сфера в полікультурних суспільствах - це специфічний відкритий публічний простір міжкультурної комунікації, що постійно відтворює різні форми громадянської активності, масові колективні заходи та публічні дискусії [5, р. 186-194].

Вочевидь, слід прийняти до уваги позицію Ю. Габермаса, що публічний простір відтворюється шляхом активного прояву та узгодження соціальних інтересів людей на основі суспільної самоорганізації. Однак, на наш погляд, важливо зазначити, що публічний простір сучасних полікультурних суспільств лише в ідеалі є ареною ненасильницького узгодження суспільних інтересів.

Саме тому слід погодитися з позицією багатьох вчених, які звертають увагу на важливість дослідження ризиків неочікуваних соціальних наслідків індивідуальної та колективної активності, актуалізація яких призводить до появи та розвитку різноманітних глобалізованих міжкультурних конфліктів, які спричинюють суттєві зміни в інституціональних механізмах організації трудових практик. Саме тому зараз багато вчених приділяють увагу дослідженню феномену соціальної напруженості як специфічного етапу, що передує появі та відтворенню міжкультурних конфліктів з приводу організації праці та зайнятості працездатного населення в публічному просторі суспільного життя.

У своїх інноваційних дослідницьких проектах М. Арчер [6] та Е. Аткінсон [7] підкреслюють, що новітні міжкультурні конфлікти є специфічним суперечливим проявами зростаючої конкуренції різних соціальних та етнокультурних спільнот на глобальному та регіональних ринках праці. Цілком певними і очікуваними результатами цих проявів є напруженість між антропологічною рівністю людей і соціальними та культурними нерівностями між ними, що виразно відображується в феноменах соціального виключення, бідності та безробіття.

Американська дослідниця К. Сорелз у своїй монографії [8] також намагається здійснити аналіз різних форм міжкультурних комунікацій як джерел конфліктних взаємодій в публічній сфері та вказує на важливість проведення даного аналізу для вирішення проблем соціальної політики. Вона вказує на значущість розуміння міжкультурного конфлікту як «реальної або уявної несумісності цінностей, норм, очікувань та наслідків діяльності двох чи більшого числа індивідів або груп як представників різних

культур» [8, р. 260]. К. Сорелз стверджує, що міжкультурним конфліктам властива гнучка структура, вони доволі часто відображують суперечливі реалії дій «по перетину культурних та соціальних кордонів» і є найбільш наочними індикаторами соціальної несправедливості безпосередньо у сфері організації праці та зайнятості працездатного населення.

Вочевидь, важливо врахувати ту важливу обставину, що інтенсифікація процесів економічної, політичної та культурної глобалізації спричинює появу нових конфлітогенних та ризикогенних детермінант, утвердження яких призводить до посилення фонові та протестної форм соціальної напруженості та, загалом, до поглиблення кризового стану глобальних та регіональних ринків праці.

У даному зв'язку варто підтримати дослідницьку позицію багатьох авторитетних західних соціологів [9; 10; 11; 12; 13; 14], які звертають увагу, на важливість більш активного використання пізнавального потенціалу поняття «соціальна напруженість», основні гносеологічні характеристики якого відображають певну систему типових причинних онтологічних факторів як джерел актуалізації: 1) насильства, 2) соціального відторгнення, 3) соціальної нерівності, 4) протестної поведінки, 5) соціальних конфліктів, 6) глобальних та локальних ризикових ситуацій як специфічних онтологічних модифікацій індивідуальної та колективної діяльності.

Важливо також взяти до уваги і ту обставину, що зростання пливів персоніфікованих соціальних практик фактично призводить до порушення та руйнування існуючих традиційних форм соціальної інтеграції та соціального включення (інклюзії) людей в трудові процеси через формування нових індивідуальних каналів соціальної мобільності. Вочевидь, що певна система таких «порушень та руйнувань» також є специфічним джерелом соціальної напруженості, яка може перетворюватися в різні приховані та явні форми соціальних конфліктів та протестної поведінки. При оцінці реалій кризового стану ринку праці в Україні важливо досліджувати причини стабільного відтворення майже восьми мільйонного потоку трудових мігрантів (заробітчани), які приймають персональні рішення стосовно пошуку роботи за кордоном по причинах дії інституціональних механізмів неефективного соціального включення працездатних громадян в процеси праці та низьких стандартів заробітної плати.

1. Наукові дослідження новітніх тенденцій, які спричинюють глобальну кризу трудових практик свідчать про важливість та актуальність розробки нового спеціалізованого аналітичного соціологічного підходу, який спрямований на наукове дослідження соціальних детермінант даної кризи як джерел нових соціальних конфліктів, соціального ризику та соціальної напруженості. Особливої актуальності набуває потреба наукової розробки нової концептуальної бази розуміння праці як визначального транскультурного стимулу ресурсного розвитку сучасних суспільств та важливого чинника підтримки та посилення інтегративних засад їх соціального та публічного простору. Процес створення такої концептуальної бази передбачає активне введення у науковий обіг таких понять як «соціальний простір», «публічний простір», «міжкультурний конфлікт», «соціальна напруженість».

2. У західній теоретичній соціології були розроблені різні концепції соціального та публічного простору, які специфічним чином пояснювали суперечливий характер організації трудових практик в європейському публічному просторі в умовах посилення міжнародної трудової міграції та кризового стану інституціональних інклюзивних механізмів глобального та регіональних ринків праці. Зокрема, було звернуто увагу на конфліктогенний та ризикогенний характер трудових практик, які відтворюються в глобалізованому полікультурному публічному просторі сучасних європейських суспільств.

3. Науковий пошук у напрямі розробки оптимальних стратегій ефективного управлінського впливу на міжкультурні конфлікти в системі трудових практик є важливим завданням розвитку теоретичних засад сучасної соціології та теорії соціального менеджменту. Важливо враховувати, що формування даних конфліктів обумовлюється впливом фонові та протестної форм соціальної напруженості, які реально є суперечливими проявами посилення як процесів соціального відторгнення, так і неефективного соціального включення працездатного населення в існуючі інституціональні системи трудової діяльності.

Література:

1. Sudakov V.I. The global determinates of the conflict interactions in the contemporary models of employment. Public management. 2017. N3 (8). P. 335-342.
2. Johnson B.V. Pitirim A. Sorokin on Order, Change and the Recostruction of Society. Comparative Civilization Review. 1999. N 41. P. 25-41.
3. Bourdieu P. The Social Structures of the Economy. Cambridge: Polity Press, 2005. 240p.
4. Habermas J. The Structural Transformations of the Pubic Sphere. Cambridge (Mass): The MIT Press, 1991. 301p.
5. Habermas J. The Divided West. Cambridge; Polity press, 2006. 224p.
6. Archer M. The sociological approach to the tension between equality and social inequality. The Study of the Tension between Human Equality and Social Inequalities. From the Perspectives of the Various Social Sciences. Vatican city: Academy of Political Sciences, 1996. Acta 1. P.81-99.
7. Atkinson A.B. Social exclusion, Poverty and Unemployment. Exclusion, Employment and Opportunity J. Hills eds. London: School of Economic and Political Science, 1998. P. 1-20.

8. Sorrells K.S. Intercultural Communication, Globalization and Social Justice. (2nd ed.). Los Angeles: Sage publ. 2016. 331p.
9. Bouget D. Social Tension: some general elements. Oslo: The Peace Institute. 2008 35p.
10. North D. C., Wallisd J. J., Waingast B. B. Violence and Social Orders. A conceptual framework for interpreting recorded human history. N.-Y.: Cambridge univ. press. 2013. 320 p.
11. Urry J. Sociology beyond Societies: Mobilities for the Twenty-first Century. London: Routledge. 2000. 266 p.
12. Beck U. World at Risk. London: SAGE Publ. 2009. 226p.
13. Latour B. Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network Theory. N.-Y.: Oxford: Univ.press. 2005. 303p.
14. Bauman Z. Individulized Sosity. Cambridge: Polity press. 2008. 272p.

Глобальный кризис современных трудовых практик как источник воспроизводства межкультурных конфликтов, социального риска и социальной напряженности

В статье представлена разработка аналитического социологического подхода, который направлен на научное исследование социальных детерминант глобального кризиса современных трудовых практик, который выступил источником новых социальных конфликтов, социального риска и социальной напряженности. Аргументирована значимость развития социологических исследований, направленных на создание новой концептуальной базы понимания труда как фундаментального транскультурного стимула ресурсного развития современных обществ и важного фактора поддержки и усиления интегративных оснований социального и публичного пространства. Констатировано, что процесс создания такой концептуальной базы предполагает активное введение в научный оборот таких понятий, как «социальное пространство», «публичное пространство», «межкультурный конфликт», «социальная напряженность». Осуществлен анализ специализированных концепций социального и публичного пространства, которые были разработаны в западной социологии для объяснения специфики конфликтных проявлений в индивидуальных и коллективных трудовых практиках. Доказана необходимость дальнейшего развития научных исследований новых межкультурных конфликтов, проявлений социального риска и форм социальной напряженности в индивидуальных и коллективных трудовых практиках, которые воспроизводятся в поликультурном публичном пространстве современных обществ. Предоставлены доказательства, что формирование межкультурных конфликтов в системе трудовых практик определяется влиянием фоновой и протестной форм социальной напряженности, которые реально являются противоречивыми проявлениями усиления как процессов социального отторжения, так и неэффективного социального включения трудоспособного населения в существующие институциональные системы трудовой деятельности.

Ключевые слова: глобализация, труд, разделение труда, социальная интеграция, социальный конфликт, межкультурный конфликт, социальная напряженность, социальное пространство, публичное пространство.

Отримано 25.10.2018